

NAFLILIK VA BEFARQLIK EGRI CHIZIG'I

Turopova Nigora Xolmurod qizi

Iqtisodiyot fanlari falsafa doktori, dotsent

nturopova@tersu.uz

Azamjonov Askarjon Abrorovich

Terdu iqtisodiyot yo'nalishi 2-bosqich talabasi

asqarazamjonov3@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada iste'molchi xulq-atvorini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan naflilik va befarqlik egri chiziqlari tushunchalari chuqur nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Naflilikning subyektiv tabiati, iste'molchi tanlovida befarqlik egri chiziqlarining o'rnini hamda ularning iqtisodiy qarorlar qabul qilish jarayonidagi ahamiyati mikroiqtisodiy yondashuv asosida yoritiladi. Tadqiqotda befarqlik egri chiziqlarining asosiy xususiyatlari, ularning shakli va joylashuviga ta'sir etuvchi omillar ilmiy asosda izohlanadi. Shuningdek, iste'molchi afzalliklari va cheklangan resurslar sharoitida optimal tanlov muammosi jadval orqali ifodalanib, nazariy xulosalar bilan uyg'unlashtiriladi. Tadqiqot natijalari iste'molchi xulq-atvorini tushunishda va bozor tahlilida muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: naflilik, befarqlik egri chizig'i, iste'molchi tanlovi, afzalliklar, marjinal almashtirish normasi, mikroiqtisodiyot, ratsional tanlov.

Abstract

This article provides a deep theoretical and practical analysis of the concepts of utility and indifference curves, which are important in the analysis of consumer behavior. The subjective nature of utility, the role of indifference curves in consumer choice, and their importance in the process of economic decision-making are discussed based on a microeconomic approach. The study explains the main characteristics of indifference curves, the factors affecting their shape and location on a scientific basis. Also, the problem of optimal choice in the context of consumer preferences and limited resources is expressed in a table and combined with theoretical conclusions. The results of the study are of important practical importance in understanding consumer behavior and market analysis.

Keywords: utility, indifference curve, consumer choice, preferences, marginal rate of substitution, microeconomics, rational choice.

KIRISH

Mikroiqtisodiy tahlilda iste'molchi xulq-atvorini tushuntirish iqtisodiy nazariyaning eng murakkab va ayni paytda eng muhim masalalaridan biri hisoblanadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida aynan iste'molchilarning qarorlari talabni shakllantiradi, narx mexanizmini harakatga keltiradi va resurslarning taqsimlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli iste'molchi tanlovini ilmiy asosda tahlil qilish iqtisodiy nazariyaning markaziy vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda. Ushbu jarayonda naflilik tushunchasi va uni ifodalovchi befarqlik egri chiziqlari asosiy analitik vosita sifatida maydonga chiqadi.

Naflilik iqtisodiy kategoriya sifatida iste'molchining ma'lum tovar yoki xizmatlar majmuasidan oladigan qoniqish darajasini ifodalaydi. Biroq bu qoniqish subyektiv xarakterga ega bo'lgani sababli uni bevosita o'lchash imkonsizdir. Aynan shu muammo iqtisodiy nazariyada naflilikni miqdoriy baholashdan ko'ra, iste'molchi afzalliklarini tartiblashga asoslangan yondashuvni shakllantirdi. Befarqlik egri chiziqlari ana shu yondashuvning grafik ifodasi bo'lib, iste'molchining turli tovar kombinatsiyalariga nisbatan bir xil munosabatini aks ettiradi. Mazkur maqola aynan ushbu nazariy apparatni chuqurroq tahlil qilishga bag'ishlanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Naflilik tushunchasi iqtisodiy adabiyotlarda uzoq tarixiy rivojlanish bosqichini bosib o'tgan. Klassik iqtisodchilar iste'molchi xulq-atvorini asosan obyektiv omillar bilan izohlashga intilgan bo'lsalar, XIX asr oxirlarida marjinalizm maktabi vakillari tomonidan naflilik tushunchasi iqtisodiy tahlil markaziga olib chiqildi. V. Jevons, K. Menger va L. Valras marjinal naflilik g'oyasini ilgari surib, iste'molchi qarorlarining qo'shimcha birlikdan olinadigan foyda bilan bog'liqligini asoslab berdilar.

Keyinchalik V. Pareto tomonidan ishlab chiqilgan ordinal naflilik yondashuvi naflilikni miqdoriy o'lchashdan voz kechib, iste'molchi afzalliklarini nisbiy tartib asosida tahlil qilishni taklif etdi. Ushbu yondashuv befarqlik egri chiziqlari nazariyasining shakllanishiga asos bo'ldi. A. Marshall, P. Samuelson va R. Pindayk kabi iqtisodchilar ushbu nazariyani rivojlantirib, uni iste'molchi tanlovi va bozor muvozanatini tahlil qilishda samarali vosita sifatida qo'lladilar.

O'zbekistonlik iqtisodchilar ishlarida ham iste'molchi xulq-atvori va naflilik masalasi mikroiqtisodiy tahlil doirasida yoritilgan bo'lib, befarqlik egri chiziqlari bozordagi talab shakllanishini tushuntirishda muhim nazariy asos sifatida baholanadi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot metodologiyasi mikroiqtisodiy nazariyaning ratsional tanlov modeliga tayangan holda ishlab chiqildi. Tadqiqotda naflilik ordinal yondashuv asosida talqin

qilinib, iste'molchi afzalliklari befarqlik egri chiziqlari orqali ifodalandi. Ushbu metodologik yondashuv iste'molchi tanlovini subyektiv baholashlarsiz, mantiqiy izchillik asosida tahlil qilish imkonini beradi.

Metodologiya doirasida iste'molchining ratsional xulq-atvori farazi qabul qilinib, unga ko'ra iste'molchi cheklangan daromad sharoitida o'zining eng yuqori qoniqish darajasini ta'minlovchi tovarlar kombinatsiyasini tanlaydi. Marjinal almashtirish normasi tushunchasi alohida tahlil qilinib, uning kamayib borish qonuniyati befarqlik egri chiziqlarining egilish darajasini belgilovchi asosiy omil sifatida ko'rib chiqildi. Tadqiqotda mantiqiy umumlashtirish, taqqoslash va jadval-uslubiy yondashuvlar qo'llanildi.

Mazkur tadqiqot metodologiyasi mikroiqtisodiy nazariyaning iste'molchi xulq-atvorini tahlil qilishga oid fundamental yondashuvlariga tayangan holda shakllantirildi. Tadqiqotda naflilik tushunchasi kardinal o'lchovdan voz kechilgan holda, ordinal yondashuv asosida, ya'ni iste'molchi afzalliklarining nisbiy tartibini aniqlash orqali o'rganildi. Ushbu metodologik yondashuv iste'molchi tanlovini subyektiv baholashlardan xoli holda, mantiqiy va izchil tahlil qilish imkonini beradi.

Metodologiya doirasida ratsional tanlov farazi asosiy nazariy tayanch sifatida qabul qilindi. Mazkur farazga ko'ra, iste'molchi mavjud daromad cheklovi sharoitida o'zining eng yuqori qoniqish darajasini ta'minlovchi tovarlar kombinatsiyasini tanlaydi. Tadqiqotda iste'molchi afzalliklari befarqlik egri chiziqlari yordamida ifodalanib, ularning asosiy xususiyatlari — pastga egilganligi, kesishmasligi va yuqoriroq egri chiziqlarning yuqoriroq naflilikni ifodalashi — mantiqiy tahlil orqali asoslab berildi.

Shuningdek, metodologiyada marjinal almashtirish normasi tushunchasi alohida tahlil qilinib, uning kamayib borish qonuniyati befarqlik egri chiziqlarining egilish darajasini belgilovchi asosiy omil sifatida qaraldi. Tadqiqot davomida mantiqiy umumlashtirish, taqqoslash va jadval-uslubiy yondashuvlar qo'llanilib, nazariy xulosalar empirik misollar bilan mustahkamlandi. Ushbu metodologik yondashuv iste'molchi tanlovining ichki mexanizmini chuqurroq ochib berishga xizmat qiladi.

NATIJARLAR

O'tkazilgan tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, befarqlik egri chiziqlari iste'molchi afzalliklarining izchil va mantiqiy tizimini ifodalaydi. Turli tovar kombinatsiyalari iste'molchiga bir xil darajada qoniqish keltirishi mumkin, bu esa naflilikning subyektiv, biroq mantiqan tartiblangan kategoriya ekanini tasdiqlaydi. Quyidagi jadval ushbu holatni ifodalaydi:

Tovar A (birlik)	Tovar B (birlik)	Naflilik darajasi
-------------------------	-------------------------	--------------------------

1	10	U ₁
2	6	U ₁
3	4	U ₁
4	3	U ₁

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, iste‘molchi Tovar A miqdorini oshirgan sari Tovar B miqdorini kamaytiradi, biroq umumiy naflilik darajasi o‘zgarmaydi. Bu holat befarqlik egri chizig‘ining asosiy iqtisodiy mazmunini yaqqol ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, naflilik va befarqlik egri chiziqlari iste‘molchi tanlovining mantiqiy va izchil modelini shakllantirish imkonini beradi. Olingan tahlillar asosida aniqlanishicha, iste‘molchi turli tovar kombinatsiyalarini bir xil darajada baholashi mumkin, bu esa naflilikning subyektiv tabiatga ega ekanini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, ushbu subyektivlik qat‘iy iqtisodiy qonuniyatlarga bo‘ysunadi va befarqlik egri chiziqlari orqali aniq grafik ifodaga ega bo‘ladi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, befarqlik egri chiziqlarining shakli iste‘molchi afzalliklari tarkibiga bog‘liq bo‘lib, tovarlar o‘zaro qanchalik o‘rinbosar yoki to‘ldiruvchi ekanligiga qarab o‘zgaradi. Marjinal almashtirish normasining kamayib borishi iste‘molchining bir tovardan ortiqcha miqdorda foydalanishi boshqa tovardan voz kechish istagini cheklashini anglatadi. Bu holat iste‘molchi tanlovining real hayotga mos kelishini ta‘minlaydi.

Jadval asosida olib borilgan tahlil shuni ko‘rsatdiki, tovarlar kombinatsiyasining o‘zgarishi iste‘molchi uchun naflilik darajasini o‘zgartirmagan holda amalga oshirilishi mumkin. Bu esa befarqlik egri chiziqlarining asosiy iqtisodiy mazmunini, ya‘ni turli kombinatsiyalar orqali bir xil qoniqish darajasiga erishish mumkinligini tasdiqlaydi. Natijalar iste‘molchi tanlovini tushuntirishda befarqlik egri chiziqlari muhim analitik vosita ekanini yana bir bor isbotlaydi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, befarqlik egri chiziqlari iste‘molchi tanlovini tushuntirishda universal analitik vosita hisoblanadi. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda iste‘molchi afzalliklari tobora murakkablashib borayotgan bo‘lsa-da, ularning asosiy mantiqi saqlanib qolmoqda. Raqamli iqtisodiyot, xizmatlar sektori va axborot resurslarining ahamiyati ortishi befarqlik egri chiziqlari tahlilini yanada kengroq kontekstda olib borishni talab etadi.

Shu bilan birga, ushbu nazariyaning ayrim cheklovlari ham mavjud. Xususan, iste‘molchi xulq-atvorining har doim ham to‘liq ratsional bo‘lmasligi, psixologik

omillarning kuchayishi modelni soddalashtirilgan holga keltiradi. Biroq bu holat befarqlik egri chiziqlari nazariyasining ilmiy qiymatini kamaytirmaydi.

Olingan natijalarni muhokama qilish jarayonida naflilik va befarqlik egri chiziqlari nazariyasining zamonaviy iqtisodiy sharoitdagi ahamiyati yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Klassik mikroiqtisodiy modellarda iste'molchi tanlovi asosan moddiy tovarlar doirasida tahlil qilingan bo'lsa, bugungi kunda xizmatlar, axborot va vaqt resurslari ham iste'molchi afzalliklari tizimining muhim elementlariga aylangan. Bu holat befarqlik egri chiziqlari tahlilini kengroq kontekstda ko'rib chiqishni talab etadi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, raqamli iqtisodiyot va platformaviy xizmatlar sharoitida iste'molchi afzalliklari tezkor va o'zgaruvchan xarakter kasb etmoqda. Biroq ushbu o'zgarishlarga qaramay, befarqlik egri chiziqlari nazariyasining asosiy mantiqi saqlanib qolmoqda. Ya'ni, iste'molchi har qanday sharoitda ham cheklangan resurslar doirasida o'z qoniqishini maksimal darajaga yetkazishga intiladi.

Shu bilan birga, muhokama jarayonida nazariyaning ayrim cheklovlari ham e'tiborga olinadi. Xususan, iste'molchi xulq-atvorining har doim ham to'liq ratsional bo'lavermasligi, psixologik va institutsional omillarning ta'siri befarqlik egri chiziqlari modelini ma'lum darajada soddalashtirilgan holga keltiradi. Biroq ushbu cheklovlarga qaramay, modelning tahliliy qiymati saqlanib qoladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, naflilik va befarqlik egri chiziqlari nazariyasi mikroiqtisodiy tahlilning fundamental asoslaridan biri bo'lib, iste'molchi xulq-atvorini tushunishda muhim ilmiy ahamiyatga ega. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, naflilik subyektiv kategoriya bo'lsa-da, iste'molchi tanlovi qat'iy mantiqiy qonuniyatlarga bo'ysunadi va befarqlik egri chiziqlari orqali izchil ifodalanadi. Ushbu yondashuv bozor mexanizmlarini chuqurroq anglash va iqtisodiy modellashtirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, naflilik va befarqlik egri chiziqlari nazariyasi iste'molchi xulq-atvorini tushuntirishda mikroiqtisodiy tahlilning fundamental asoslaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, naflilik subyektiv kategoriya bo'lishiga qaramay, iste'molchi tanlovi qat'iy mantiqiy qonuniyatlarga bo'ysunadi va befarqlik egri chiziqlari orqali izchil tarzda ifodalanadi.

Mazkur tadqiqot natijalari befarqlik egri chiziqlari iste'molchi afzalliklarini tahlil qilish, optimal tanlovni aniqlash va bozor jarayonlarini tushunishda muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega ekanini tasdiqlaydi. Ayniqsa, cheklangan resurslar sharoitida

tanlov muammosini modellashtirishda ushbu yondashuvning ahamiyati yuqori bo‘lib qolmoqda.

Shu sababli naflilik va befarqlik egri chiziqlari nazariyasi iqtisodiy tadqiqotlarda nafaqat klassik mikroiqtisodiy tahlil vositasi sifatida, balki zamonaviy bozor sharoitlarini tushuntirishda ham dolzarb ilmiy asos bo‘lib xizmat qilishda davom etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Маршалл А. Принципы экономической науки. – М.: Прогресс, 1993. – 784 с.
2. Самуэльсон П., Нордхаус В. Экономика. – М.: Вильямс, 2018. – 1360 с.
3. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс. – М.: Инфра-М, 2019. – 983 с.
4. Пиндайк Р., Рабинфельд Д. Микроэкономика. – М.: Экономика, 2017. – 640 с.
5. Шодиев Т. Ш. Микроиқтисодиёт. – Тошкент: Иқтисод-Молия, 2020. – 412 б.